

## אימתי נוטלים סיכון ומתי "אין סומכין על הנס"\*

"מעשי אבות סימן לבנים", וממעשיו של יעקב, עת שהתכוונן להתמודד עם סכנה בטחונית הקרבה ובאה, למדנו להתכוונן לכל צרה, ע"י דורון תפילה ומלחמה. עם זאת, עת שמתכווננים בעולמו הפנימי של יעקב, כיצד התכוונן מבחינה נפשית לקראת ההתמודדות עם עשו, מתעוררות תמיהות חריפות. מיעקב, שהוא מגדולי המאמינים, ושהשיג מדרגת בטחון גבוהה בקב"ה בצאתו מחרן<sup>1</sup>, היינו מצפים לגלות שלווח פנימית, וקור רוח המאפיין אנשים הבטוחים בצדקת דרכם וכישועת ה' כי תבוא. והנה מוצאים אנו בפרשת וישלח, כי לפני ההתמודדות עם עשו יעקב פשוט - פוחד.

יעקב חדל לירא את עשו רק לאחר שהמלאך שהתאבק עמו כל הלילה, בישר לו בבוקר את הישועה והנצחון, באומרו - "כי שרית עם אלוקים ועם אנשים ותוכל" (בראשית לב, כח). אבל, כל עוד לא היתה ליעקב הבטחה מפורשת בהקשר זה - היה יעקב ירא מעשו אחיו, שנאמר "ויירא יעקב מאוד ויצר לו" (בראשית לב, ח). ונשאלת השאלה: הכיצד יתכן, אדם המאמין בה' אינו בוטח בו בשעת צרה?

בגמרא במסכת ברכות (ד, א) מצינו תמיהה על פחדו של יעקב, אלא שקושית הגמרא שם מתמקדת בעובדה שיעקב לא סמך כביכול על הבטחה מפורשת שניתנה לו מהקדוש ברוך הוא בצאתו מחרן: "והנה אנכי עמך, ושמרתך בכל אשר תלך" (בראשית כח, טו). וכלשון הגמרא: "כתיב והנה אנכי עמך ושמרתך בכל אשר תלך, וכתיב וירא יעקב מאד!". תירוץ הגמרא הוא - "שמא יגרום החטא"; כלומר, חששו של יעקב היה כי הוא עלול להינזק חרף ההבטחה, שמא יגרמו חטאיו לביטול ההבטחה.

\* סיני כרך קל"ד, עמ' קל"ד.

1 רבי אברהם בן הרמב"ם בספרו "המספיק לעובדי ה'" (כאפיה אלעבדין), בפרק המקיף העוסק ב"בטחון בה", מבהיר בהקשר זה "ודיך אם תזכור מה שכתבה התורה אודותיו, כיצד הדיר עצמו הנאה מקנייני העולם הזה של יצחק אביו ושל אברהם וקנו ויצא מבאר שבע לחרן במקלו, הולך רגלי, לא בהמה לו לרכב עליה, ולא חברה להשתעות עמו ולא חרב להגן בה על עצמו, כמו שנאמר "כי במקלי עברתי את הירדן הזה" (בראשית לב, יא) הארץ היתה משכבו והאבן כרו".

גם הרמב"ן, בספרו "אמונה ובטחון"<sup>2</sup>, מאריך להבהיר, כי יעקב לא יכול היה לסמוך על ההבטחה "והנה אנוכי עמך", שכן חשש שמא הבטחה זו לא תתקיים – שמא גרם החטא, או שמא קיבל כבר שכר על מעשיו הטובים ע"י הנסים שנעשו לו עד לאותה עת<sup>3</sup>.

משמע אם כן, כי בהעדר הבטחה מפורשת, "לא כל המאמין בוטח". ונשאלת השאלה: הכיצד? האם בהעדר הבטחה אלוקית מפורשת אין חובה לבטוח בה? ננסה אפוא להלן לבחון את השאלה: אימתי יכול אדם להסתפק בבטחונו על אלוקיו, ואימתי עליו לחשוש ולירא, להזהר ולהשמר – מפני סיכונים קיומיים. כמו כן, נבקש לפתוח צוהר לבחינת נקודת האיזון שבין הבטחון בה' לבין חובתו של אדם להשתדל באופן טבעי להשגת התוצאה המיוחלת.

במסכת שבת (לב, א) מצינו כי רב לא עבר על פני גשר רעוע בעת שניצב עליו עכו"ם, שמא מתוחה על אותו אדם מידת הדין ואגב כך שיפרע מאותו אדם בשעת הסכנה, יתמוטט הגשר. לעומת זאת, שמואל לא עבר על הגשר אלא בעת שניצב עליו עכו"ם, שכן אין השטן מתנכל לשתי אומות כאחת. רבי ינאי בדק את הגשר ואז עבר, בהתאם לשיטתו: "לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה לומר שעושין לו נס – שמא אין עושין לו נס. ואם עושין לו נס – מנכין לו מזכיותיו"<sup>4</sup>. ומבהיר רבי חנין, כי מקור הדברים באמירתו של יעקב בפרשתנו "קטנתי מכל החסדים ומכל האמת" (בראשית לב, יא). כלומר, אסור לאדם לבטוח בעצמו כי ה' יעשה עמו חסד, שמא קטן הוא מלהיות ראוי לכך. אך אם כן נשאלת השאלה, אימתי באה לידי ביטוי החובה – לבטוח בה"<sup>5</sup>?

2 ר' כתבי רמב"ן (הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ד), כרך א' עמ' שנ"ג – ספר האמונה והבטחון, פרק ב'.

3 הרמב"ן מוסיף שם הסבר נוסף ומייסד שם את המושג של "היה לך (לאדם) לעזרני" – לפיו נקט יעקב בפעולות השתדלות שונות כדי שלא להטריח את ה' לבצע נס ושינוי סדרי בראשית עבורו. יעקב עשה על כן פעולות שהן בגדר "נוהג שבועולם". ואולם, הסבר זה אינו מיישב מדוע פחד יעקב מפני עשו?

4 משום כך מצינו במסכת תענית (כ, ב) כי רב אדא בר אהבה הקפיד על רב הונא שהלך עימו בכוונה לפנות את יינו מתוך בית רעוע, כדי שזכויותיו של רב אדא יגנו עליו מפני התמוטטות הבית. הבית אכן לא נפל והתרחש נס, אך רב אדא הקפיד שהרי מי שנעשה לו נס – מנכין לו מזכיותיו.

5 החובה לסמוך על הקב"ה ולבטוח בו עוברת במקורות כחוט השני, והמקורות העוסקים בכך רבו מספור. רבנו יונה גירונדי (מן העיר גירונה שבספרד, המאה ה-י"ג), ב"שערי תשובה" שער ג אות לב, מבהיר כי מדובר בציווי ובחיוב שאנו מוזהרים עליו, אשר מקורו בפסוק "כי תאמר בלבבך רבים הגוים האלה ממני איכה אוכל להורישם, לא תירא מהם" (דברים ז, יז-יח), וכן "כי תצא למלחמה על אויבך וראית סוס ורכב עם רב ממך, לא תירא מהם" (שם כ, א). מכאן מסיק הוא כי: "הוזהרנו בזה, שאם יראה האדם כי צרה קרובה,

הכלל הוא כי האדם מצווה שלא לסמוך על הנס, וחז"ל אוסרים על אדם להכניס עצמו למצבי סכנה<sup>6</sup>.

כך למשל:

במסכת בבא בתרא (כא, א) מצינו כי אין מוליכים ילדים מעיר לעיר לשם לימוד תורה, ומבהיר רש"י: "שמא יוזק בדרכים, שהשטן מקטרג בשעת סכנה, שנאמר פן יקראנו אסון (בראשית מב, ד), אלא יוכל לכוף בני אותה עיר להושיב מלמדי תינוקות בעירו".

במסכת פסחים (ח, ב) פטרו את הבודק חמצו מלברוק בחור הבית שבינו לבין רשותו של נכרי - שמא יבא לכלל סכנה.

כמו כן, שם בדף סד, ב, נחלקו אב"י ורבא בשאלה האם ננקטו אמצעי זהירות (של נעילת דלתות העזרה) עת שנדחקו הבריות ונקהלו בבית המקדש להקריב קרבן פסח. ונפסקה הלכה כדעת רבא שאין סומכין על הנס<sup>7</sup>

אפילו בבית המקדש, שהיה מקום התרחשותם של ניסים קבועים - נעשו הפעולות על פי דרך הטבע, ולא סמכו על הנס. המקורות בעניין זה רבים<sup>8</sup>, ונציין

תהיה ישועת ה' בלכבו ויבטח עליה, כעניין שנאמר "אך קרוב ליראיו ישעו" (תהלים פה, י), וכן כתיב "מי את ותיראי מאנוש ימות" (ישעיהו נה, יב). מגיעים הרברים לידי כך שהביטחון בה' מהווה נקודת הבחנה בין "ברוך" לבין "ארור" כמאמר הנביא: "כה אמר ה', ארור הגבר אשר יבטח באדם... ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו" (ירמיהו יז). הבטחון בה' הוא אחד מיסודות האמונה היהודית, ובבסיסו ניצבת האמונה כי "אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה" (חולין ז, ב). הבוטח בה' גם אמור להיושע בזכות בטחונו זה, כפי שנאמר: "והבוטח בה' חסד יטובכנו" (תהלים לב, י).

6 בתלמוד הירושלמי יומא א, ד מובא מקור האיסור לסמוך על הנס מהפסוק (דברים ו, טז) "לא תנסו את ה' אלוהיכם".

7 רמב"ם, הלכות קרבן פסח א, (יא), שפסק כי נועלים את דלתות העזרה ולא סמכו על הנס כי הדלתות יינעלו מאליהן.

8 כך מציין רבי יוסף טוב ליפמן הליר בספרו "תוספות יום טוב", בתחילת מסכת דמאי דיבור המתחיל "החומץ שביהודה", כי בריש מסכת יומא מצינו שהתקינו ממלא מקום לכהן הגדול שמא יארע לו פסול ביוה"כ, ולא סמכו על האמור במסכת אבות (ה, ה) "עשרה ניסים נעשו לאבותינו בבית המקדש, ... לא אירע קרי לכהן גדול ביום הכיפורים". כמו כן, במסכת שקלים (ו, ד) מצינו כי בסמוך לכבש המזבח היה שולחן משיש ולא מכסף, כדי שלא יסריח בשר הקרבנות, ולא סמכו על הנס המובא במסכת אבות שם כי "לא הסריח בשר הקדש מעולם".

בנוסף, מובא ברש"י על מסכת שבת (קכד, א) דיבור המתחיל "משום אעפוש" כי עשו קנים בין מערכות לחם הפנים כדי שלא יתעפש, ולא סמכו על הנס האמור במסכת אבות כי "לא נמצא פסול בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים". כמו כן מצינו בריש מסכת דמאי כי כאשר היו מביאים נסכים מתנים עימם כי אם יחמיץ היין יחזירו אותו

במיוחד את דברי רש"י במסכת שבת (כב, ב) דיבור המתחיל "ובנה היה מסיים", המבהיר כי התורה הורתה להדליק את שבעת קני המנורה על אף שהנר השביעי לא כבה - "דלא סמך קרא אניסא" (הפסוק עצמו אינו סומך על הנס).

מעניינת במיוחד הגמרא במסכת קידושין (לט, ב) בה מצינו את המקרה הבא, שמחמתו יצא אלישע בן אבויה לתרבות רעה:

אב שלח את בנו לקיים מצות שילוח הקן. והנה, על אף שכיבוד אב ואם ושילוח הקן הן שתי מצוות שנאמר בהן "והארכת ימים" - נפל הבן ונהרג. הגמרא מבהירה כי אלישע בן אבויה טעה וכי פירוש הפסוק הנכון הוא "למען ייטב לך - לעולם שכולו טוב, ולמען יאריכון ימיך - לעולם שכולו ארוך".

עם זאת, מקשה הגמרא, הרי הכלל הוא כי "שלוחי מצוה אינן נוזקין לא בהליכתן ולא בחזרתן", הכיצד אם כן נפל הבן ונהרג עת שעסק במצווה? מבהירה הגמרא כי הבן עלה לגג באמצעות סולם רעוע, ומקום שבו קיים גורם סיכון - לא נאמר הכלל "שלוחי מצווה אינם נוזקים" מכיוון שחל הכלל לפיו "אין סומכים על הנס".

בדרך זו גם מבהירה הגמרא שם את פחדו של שמואל הנביא מפני שאול המלך, עת שה' שלח אותו להמליך את דוד<sup>9</sup>. מדוע חשש שמואל הנביא מפני שאול ולא בטח בקב"ה? הכיצד נרתע מעשות את דבר ה' והשיב לו כי הוא מפחד מכן אנוש? אלא שבמקום שבו שכיח הזק, חל הכלל לפיו אין סומכין על הנס. במישור ההלכתי מובא בספר "שדי חמד"<sup>10</sup> בשם ספר חסידים, כי מוהל אינו מחויב ללכת למקום סכנה כדי למול, על אף המצווה שבדבר, שהרי אם יש סיכון לילד אין מלים אותו - ואם כן כל שכן שהמוהל לא יסתכן לשם כך.

השדי חמד<sup>11</sup> מביא עוד בשם ספר "טהרת המים" כי אסור לאדם להסתכן ולילך למקום סכנה אף כדי לקדש שם שמיים, שכן אין לסמוך על הנס. ועל אף שאמרה תורה כי על שלוש עבירות (עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים) יהרג ובל יעבור, הרי שרק בדיעבד אם כבר נקלע למצב זה מצווה עליו לקדש שם שמיים ברבים ולההרג, אבל אסור לאדם להביא עצמו מלכתחילה למצב של סכנה, שבו עליו לההרג ולקדש שם שמיים<sup>12</sup>.

למוכר, ולא סמכו על הנס המובא במסכת פסחים (מב, ב) כי היין שהביאו מיהודה לא היה מחמיץ.

9 בשמואל א טז, א ו-ב מצינו "ויאמר ה' אל שמואל עד מתי אתה מתאבל אל שאול... מלא קרנך שמן ולך אשלחך אל ישי בית הלחמי כי ראיתי בכניו לי מלך. ויאמר שמואל, איך אלך ושמע שאול והרגני. ויאמר ה', עגלת בקר תיקח בידך ואמרת לזבוח לה: באתי".

10 רבי חיים חזקיה מדיני בספרו שדי חמד, מערכת האלף, שיוירי הפאה כלל לד.

11 ר' שדי חמד, מערכת האלף כלל יח.

12 בהקשר זה מובאת תמיהה על המובא בספרו של רבנו בחיי אבן פקודה, חובת הלכות,

מטעם זה לא כתבה התורה את המעשה שעשה אברהם באור כשרים, עת שקידש שם שמיים ונמסר להריגה בכבשן האש. הדבר לא נכתב בתורה כדי שאנשים לא יבואו להכניס עצמם למצב זה מרצונם. כמו כן מצינו ברבי עקיבא שאמר בעת שסרקו את בשרו במסרקות של ברזל, כי כל ימיו היה מצטער על המקרא "ואהבת את ה' בכל נפשך - אפילו נוטלים את נפשך" - "מתי יבא לידי ואקיימנו"<sup>13</sup>. מדוע הצטער ר' עקיבא ולא יזם מאורע שבו יישם את הציור הזה? אין זאת אלא שלאדם אסור להסתכן מרצונו - גם לא כדי לקדש שם שמיים. לעומת זאת, מצינו כי יש מקרים שבהם סמכו אנשים על הנס והסתכנו מרצון. כך למשל מצינו במסכת ברכות לג, א: "מעשה במקום אחד שהיה ערוד (נחש מסוכן) והיה מזיק את הבריות. באו והודיעו לו לרבי חנינא בן דוסא. אמר להם: הראו לי את חורו! הראוהו את חורו, נתן עקבו על פי החור, יצא ונשכו - ומת אותו ערוד. נטלו על כתפו והביאו לבית המדרש. אמר להם: ראו בני, אין ערוד ממת אלא החטא ממית. באותה שעה אמרו: אוי לו לאדם שפגע בו ערוד ואוי לו לערוד שפגע בו רבי חנינא בן דוסא".

ונשאלת השאלה: הכיצד הסתכן רבי חנינא בן דוסא וכיצד סמך על הנס? בדומה לכך מצינו במסכת תענית כא, א, כי נחום איש גם זו "היתה מטתו מונחת בבית רעוע. בקשו תלמידיו לפנות מטתו ואחר כך לפנות את הכלים. אמר להם: בני, פנו את הכלים ואחר כך פנו את מטתי. שמובטח לכם שכל זמן שאני בבית - אין הבית נופל. פינו את הכלים ואחר כך פנו את מטתו, ונפל הבית". ולכאורה, יש לפנות בראש ובראשונה את האדם המוטל במקום הסכנה. הכיצד זה הסתכן נחום איש גם זו והורה לתלמידיו להותיר אותו בבית רעוע ולעסוק בפינוי הכלים? הרי אין מסתכנים ואין סומכים על הנס<sup>14</sup>?

השער העשירי (שער אהבת ה' יתברך), פרק ו, כי הירא את ה' לא יירא משום דבר וזולתו, "כמו שסיפר אחד החסידים שמצא את אחד היראים כשהוא ישן באחד המדבריות. אמר לו, וכי אין אתה מתירא מן האריה כשאתה ישן במקום כזה? אמר לו, אני מתבייש בפני ריבוני אם יראה אותי שאני מתירא מזולתו". והדברים תמוהים: הכיצד הכניס עצמו במקום סכנה? ובמה עדיף הוא על יעקב אשר היה ירא מעשו ולא התבייש מקונו שיראה כי היא ירא ממשוהו וזולתו?

13 ברכות סא, ב: "בשעה שהוציאו את רבי עקיבא להריגה זמן קריאת שמע היה, והיו סורקים את בשרו במסרקות של ברזל, והיה מקבל עליו עול מלכות שמים. אמרו לו תלמידיו: רבינו, עד כאן? אמר להם: כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה בכל נפשך - אפילו נוטל את נשמתך, אמרתי: מתי יבא לידי ואקיימנו, ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו? היה מאריך באחד עד שיצאה נשמתו באחד. יצאה בת קול ואמרה: אשריך רבי עקיבא שיצאה נשמתך באחד".

14 ר' שדי חמד, שם, בו מובאת סוגיה זו, וכן דברי הרשב"ם על מסכת כבא בתרא קיט, ב, כי בנות צלפחד לא נישאו עד גיל ארבעים שנה כיוון שחיפשו חתן הגון. על אף שמקובל

ובמסכת תענית יט, ב מצינו כי כאשר עלו כל ישראל לרגל לירושלים ולא היה להם מים לשתות, "הלך נקדימון בן גוריון אצל הגמון אחד, אמר לו: הלויני שתיים עשרה מעיינות מים לעולי רגלים, ואני אתן לך שתיים עשרה מעיינות מים, ואם איני נותן לך - הריני נותן לך שתיים עשרה ככר כסף. וקבע לו זמן. כיון שהגיע הזמן ולא ירדו גשמים... במנחה שלח לו: שגר לי מים או מעות שיש לי בידך - שלח לו: עדיין יש לי שהות ביום. לגלג עליו אותו הגמון, אמר: כל השנה כולה לא ירדו גשמים, ועכשיו ירדו גשמים? נכנס לבית המרחץ בשמחה. עד שהגמון נכנס בשמחתו לבית המרחץ, נכנס נקדימון לבית המקדש כשהוא עצוב. נתעטף ועמד בתפילה, אמר לפניו: רבונו של עולם! גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבא עשיתי, אלא לכבודך עשיתי, שיהיו מים מצויין לעולי רגלים. מיד נתקשרו שמים בעבים, וירדו גשמים עד שנתמלאו שתיים עשרה מעיינות מים והותירו".

אכן, זהו כוחה של תפילה. אבל, מלכתחילה איך לווה נקדימון בן גוריון כספים בלי שיהיה לו מהיכן לפרוע?<sup>15</sup> הכיצד סמך על הנס וסיכן את כספו? כאן, ניתן עדיין לתרץ כי סוף סוף אין המדובר בסיכון חיים אלא בסיכון כספים. אלא שבסוגיה ביבמות מצינו כזאת אף כשמדובר בסיכון חיים: בסוגיה הידועה במסכת יבמות (יב, ב) מובאת דעת רבי מאיר לפיה נשים שיש סכנה בעיבורן ישתמשו באמצעי מניעה, ורבנן סברו כי לא ישתמשו באמצעי מניעה ומן השמיים ירחמו, שנאמר "שומר פתאים ה'" (תהלים קטז, ו). הכיצד זה סומכין על הנס במקום סכנת חיים?

**ה"שדי חמד" מבהיר כי נראה לו לכאורה שמותר לאדם להסתכן - כדי להציל את הרבים שלא ינזקו. כך נהג רבי חנינא בן דוסא כדי להציל את הציבור מפני הערוד, כך עשה נחום איש גם זו כדי להציל את תלמידיו מפני המפולת וכך עשה נקדימון בן גוריון כדי להשיג מים לעולי רגלים<sup>16</sup>. כשמדובר במטרה**

בידינו כי אישה שלא נישאה עד גיל 40 בדרך כלל אינה יולדת, סמכו בנות צלפחד כי ייעשה להן נס כפי שנעשה ליוכבד אימו של משה. ותמה ה"שדי חמד" כיצד זה סמכו על הנס? ותשובתו היא (בשם ספר "יד דוד") כי בשני המקרים הללו (נחום איש גם זו ובנות צלפחד) אין המדובר באדם המכניס עצמו לכלל סכנה אלא מדובר בהתנהגות פסיבית בבחינת "שב ואל תעשה". נמצא כי לדעת ה"שדי חמד" מותר לסמוך על הנס כאשר אדם לא מכניס עצמו לכלל סכנה אלא נמנע באופן פסיבי מלפעול במהירות הראויה להצלתו.

15 המהרש"א שם שואל שאלה זו ומיישב כי נקדימון בן גוריון סמך על זכות הרבים.  
16 הדברים אינם מישיבים לכאורה את דעת חכמים במסכת יבמות יב, ב כי "מן השמיים ירחמו", שהרי שם אין מדובר בהצלת הרבים מפני סכנה, אלא באישה המסכנת את עצמה בכך שאינה נוטלת אמצעי מניעה. ואולם, ביחס לסוגיה זו מביא ה"שדי חמד" מספר הסברים. כך למשל הרב יעקב עטלינגר בשו"ת בנין ציון סימן קלז מבהיר בתשובה

ציבורית כוללת, הרי שהערכים האישיים של התרחקות מכל סכנה מקבלים היבט אחר.

מעניינת בהקשר זה פסיקה הלכתית של הרב שלמה זלמן אויערבך<sup>17</sup>, בנוגע לחייל ששירת בחיל המודיעין, שם הצליחו להתחקות אחר רשת תקשורת של מדינה עויינת ולפענח את הצופן שלה, כשתפקידו של החייל היה לעסוק בפענוח הצופן באמצעות מחשב, לרבות בשבת. טענתו של החייל בפני מפקדיו היתה, שבשבת ברצונו לפענח רק חלק מהשדרים, אלו שלגביהם קיימת סכירות גבוהה שהם נוגעים לישראל, ואילו שדר שהסכירות שהוא קשור לישראל נמוכה, ברצונו להניח ולפענחו במוצאי שבת. מפקדיו טענו כי הם סומכים על שיקול דעתו, אבל רק כשהוא מבוסס על מידע עובדתי, דהיינו לאחר שפענח את כל השדרים באופן מלא. לכן, הם חייבו אותו לפענח הכל, ולהעביר למפקדיו רק מה שחיוני. החייל פנה לרב אוירבך, אשר פסק לו כי מפקדיו צודקים וכי הוא חייב לפענח את כל השדרים. זאת מחמת הגימוק הבא:

אכן, מבחינה הלכתית אין כל הבדל בין פיקוח נפש של יחיד לפיקוח נפש של רבים, שהרי כל המציל נפש אחת מישראל כאילו הציל עולם ומלואו. אבל, ישנו בכל זאת הבדל בין רמת הסיכון שרשאי היחיד ליטול על עצמו, לבין פיקוח נפש של הרבים.

למשל: אנשים אינם נרתעים מנסיעה בין עירונית על אף שיש בה סיכון מסוים - נניח של אחד ל-10,000. אבל, אין ספק שראש מדינה שיטול סיכון של אחד ל-10,000 ביחס לחייהם של בני מדינתו, ייחשב בלתי אחראי למעשיו. זאת מכיוון שביחס לציבור בכללותו אף דרגת סיכון רחוקה זו נחשבת לסיכון שאין לקחתו. על כן, כשמדובר בבטחון המדינה, חייב החייל לפענח את כל השדרים, גם אם הסיכוי לפיקוח נפש הוא רחוק. לגבי ציבור - שיקולי ההסתכנות שונים הם.

לעומת זאת, בהעדר צורך למנוע סיכון מן הציבור בכללותו, הלכה פסוקה היא כי אסור לאדם לסכן את חייו ובריאותו ועליו להתרחק מכל גורם של סיכון. יתירה מכך, מדובר בנורמת זהירות שהציבור כופה על הפרט, וזוהי חובתו של

לשאלה זו, כי כאשר יש ולו חשש לפיקוח נפש, נדחית מפניו כל התורה שנאמר "וחי בהם", אבל כאשר כרגע אין בפנינו שום סכנת חיים, והחשש הוא רק מפני סכנה שתיווצר בעתיד, הרי שהולכין אחר הרוב וסומכים על הקב"ה שיציל מכל צרה. בשו"ת צמח צדק החדש אבן העזר סימן פט כתב ליישב, כי כאשר החשש מפני הסכנה הוא רחוק מאד, הרי שאומרים אנו "שומר פתאים ה'" והתירו לסמוך על הנס.

17 הדברים מובאים ע"י הרב משה מרדכי פרבשטיין, במאמרו "גדרי ספק פיקוח נפש - חילול שבת לכל צרכי חולה מסוכן", אסיא נג נד (כרך יד, א-ב), אלול תשנ"ד, עמ' 87, ועמ' 100.

הציבור לנהוג באופן פטרנליסטי ולמנוע אדם מפני סיכון חייו שלו. כך פוסק הרמב"ם בהלכות רוצח ושמירת הנפש פרק יא: "הרבה דברים אסרו חכמים מפני שיש בהם סכנת נפשות, וכל העובר עליהן ואומר הריני מסכן בעצמי ומה לאחרים עלי בכך, או איני מקפיד על כך, מכין אותו מכת מרדות".

בדומה לכך מצינו בהגהת הרמ"א על שולחן ערוך יורה דעה סימן קטז: "וכן יזהר מכל דברים המביאים לידי סכנה, כי סכנתא חמירא מאיסורא ויש לחוש יותר לספק סכנה מלספק איסור... עוד כתבו<sup>18</sup> שיש לברוח מן העיר כשדבר בעיר, ויש לצאת מן העיר בהתחלת הדבר, ולא בסופו (תשובת מהרי"ל סי' ל"ה מ"א)... ואסור לסמוך אנס או לסכן נפשו בכל כיוצא בזה".

הסבר זה מגדיר אפוא אימתי מותר לאדם להסתכן ואימתי מחויב הוא לחשוש מפני כל סכנה. בהתאם להסבר זה מובן לחלוטין מדוע היה יעקב ירא מפני עשו ומדוע התכוון לקראת הסכנה בכל דרך אפשרית, שהרי אין סומכים על הנס<sup>19</sup>.

ואולם, נראה כי הסבר מקיף ועמוק יותר מצוי בדברי "המספיק לעובדי ה'" לרבי אברהם בן הרמב"ם, הפורש משנה סדורה ושיטתית בסוגיה זו, ומבחין בין שתי דרגות שונות של אמונה ובטחון בקב"ה.

הדרגה האחת, היא דרגת הנביאים הסומכים באופן מלא ומוחלט על נס שמימי שיארע להם, תוך התערטלות מכל האמצעים הגשמיים הרגילים. כך למשל: יהונתן ונערו התיצבו כנגד מחנה פלשתים - לבדם<sup>20</sup>;

דוד בהיותו נער התייצב מול גלית הענק - ובטח בה' כי יושיעו באומר: "לא בחרב ובחנית יהושיע ה' - כי לה' המלחמה"<sup>21</sup>.

דוד אף הסיר את השריון המגן עליו בצאתו למלחמה עם גלית, מפאת בטחונו

18 כוונתו לרבי הקדמונים: אבודרהם ומרדכי סוף פרק כל שעה, רוקח סימן ער"ה ומהרי"ל.

19 בכל הנוגע ליעקב יש מקום לסברה כי פיקוח הנפש שלו אינו בגדר פיקוח נפש של יחיד, אלא מוגדר כפיקוח נפש של רבים, שהרי אילו באה כליה עליו ועל י"ב בניו, היתה באה כליה חלילה על כלל ישראל.

20 בספר שמואל א, יד, א-ו מצינו: "ויהי היום ויאמר יונתן בן שאול אל הנער נשא כליו לכה ונעברה אל מצב פלשתים אשר מעבר הלז ולאביו לא הגיד... ויאמר יהונתן אל הנער נשא כליו לכה ונעברה אל מצב הערלים האלה אולי יעשה ה' לנו כי אין לה' מעצור להושיע ברב או במעט".

21 שמואל א, יז, מה-מז: "ויאמר דוד אל הפלשתי אתה בא אלי בחרב ובחנית ובכידון ואנכי בא אליך בשם ה' צבאות אלהי מערכות ישראל אשר חרפה... וידעו כל הקהל הזה כי לא בחרב ובחנית יושיע ה' כי לה' המלחמה ונתן אתכם בידנו".



בנס, באומרו "כי לא נסיתי"<sup>22</sup> - מבאר יונתן בן עוזיאל - אין בכלי המלחמה כדי לחולל את הנס ("ארי לית בהון מתעבד ניסא").

אליהו הלך למדבר בלא מזון, כאשר העורבים הם המביאים לו את לחמו<sup>23</sup>. אלישע הורה לאישה הצרפתית ליצוק שמן אל כלים שיביאו לה, כשהוא סמוך ובטוח כי יתרחש נס גלוי, כך שכל הכלים ימלאו מאסוך השמן האחד שבידי האישה<sup>24</sup>.

ואולם, דרגה רוחנית זו היא נעלה ונדירה. "בטחון ישר ושלם כזה יכול להגרם ע"י רוח הקודש או ע"י הבטחת ה' יתעלה לנביאו בדרך ההתגלות". בטחון זה של הנביא אינו מובן מאליו, על אף שמקורו בהבטחה אלוקית מפורשת, והוא נזקף לזכותו של הנביא, כמו שנאמר לגבי אברהם אבינו "והאמין בה' ויחשבה לו צדקה" (בראשית טו, ו). דרגה זו מצויה רק אצל חלק מן הנביאים. "לא כל הנביאים יכולים לצפות להשגתה, וגם הנביא שהשיגה לזמן מה אינו יכול לצפות כי תעשה לו קבע".

על כן, אדם שאינו מצוי בדרגה זו של בטחון בה' ואינו סומך על הנס, אינו בגדר מי שזנח את הבטחון. אדרבה, כל התולה תקוותו בנסים בלבד בלא הרגשה אלוקית שכזו, "הריהו מתאוה למה שאינו מתאים לו וחוטא בחוצפה, המביאה לידי חילול ה' ואין ספק שיבוא על עונשו"<sup>25</sup>.

22 שמואל א, יז, לט: "וילבש שאול את דוד מדיו ונתן קובע נחשת על ראשו וילבש אותו שריון. ויחגר דוד את חרבו מעל למדיו ויאל ללכת כי לא נסה ויאמר דוד אל שאול לא אוכל ללכת באלה כי לא נסיתי ויסרם דוד מעליו".

23 במלכים א יז, ב-ו נאמר ביחס לאליהו הנביא: "ויהי דבר ה' אליו לאמור... מהנחל תשתה ואת הערבים צויתי לכלכלך שם. וילך ויעש כדבר ה'... והערבים מביאים לו לחם ובשר בבקר ולחם ובשר בערב ומן הנחל ישתה".

24 מלכים ב, ד, א-ו: "ואשה אחת מנשי בני הנביאים צעקה אל אלישע לאמור עבדך אישי מת ואתה ידעת כי עבדך היה ירא את ה' והנשה בא לקחת את שני ילדי לו לעבדים. ויאמר אליה אלישע מה אעשה לך הגידי לי מה יש לך בבית ותאמר אין לשפחתך כל בבית כי אם אסוך שמן. ויאמר לךי שאלני לך כלים מן החוץ מאת כל שכניך כלים רקים אל תמעיתי. ובאת וסגרת הדלת בעדך ובעד בניך ויצקת על כל הכלים האלה והמלא תסיעי. ותלך מאתו ותסגר הדלת בעדה ובעד בניה הם מגשים אליה והיא מוצקת. ויהי כמלאת הכלים ותאמר אל בנה הגישה לי עוד כלי ויאמר אליה אין עוד כלי ויעמד השמן".

25 ביחס לאדם הסומך על הנס בבטחון חסר כביס, נאמרו דברי החזון איש הידועים בספרו "אמונה ובטחון", פרק ב: "טעות נושנה נתאזרחה בלב רבים כמושג ביטחון: שם ביטחון המשמש למידה מהוללה ועיקרית כפי החסידים, נסתובבה (התחלפה בטעות) במושג חובה להאמין בכל מקרה שפוגש האדם והעמידתו לקראת עתיד בלתי מוכרע, ושני דרכים בעתיד, אחת טובה ולא שניה - כי בטח יהיה הטוב, ואם מסתפק וחושש על היפוך הטוב הוא מחוסר ביטחון. ואין הוראה זו בביטחון נכונה, שכל שלא נתברר בנבואה גורל

הדרגה השנייה היא דרגת כלל בני האדם, לפיה יש לשלב בין התפילה והבטחון כה' לבין ההשתדלות במעשים הטבעיים (דורון ומלחמה). האדם חייב מצד אחד לחשוש מפני סכנה ולהמנע מכל סיכון, שכן אין לסמוך על הנס. ומצד שני, עליו לדעת כי לא כוחו ועוצם ידו הם המצילים אותו מן הסכנה, וכצד הכנותיו למלחמה עליו להתכונן גם לתפילה<sup>26</sup>.

חייב אדם לזרוע בשעת זריעה ולקצור בשעת הקציר, ויעשה כל מעשה טבעי דרוש ומועיל, ובלבד שיהיו עיניו נשואות לה' ביודעו כי לא המעשים הטבעיים שעשה הם המביאים לתוצאה המיוחלת, אלא רצון ה' הוא הגורם הבלעדי לכך, שהרי יש ואדם זורע בלא שיצמח פרי ויש שהוא זורע וקוצר מאה שערים. גזרת ה' יתברך היא החורצת גורלו של כל אחד ואחד ולא כשרונו ומעשיו. ובלשון החכם באדם "לא לקלים המרוץ ולא לגיבורים המלחמה וגם לא לחכמים לחם וגם לא לנבונים עושר וגם לא ליודעים חן כי עת ופגע יקרה את כולם" (קהלת ט, יא).

הנפקות המעשית מאמונה זו תהא בכך, שאדם היודע ומכיר בפנימיותו כי מה' בא לו הכל, לא יהא להוט יתר על המידה אחר מעשים של השתדלות טבעית, ולא יקדיש להם את כל מעיניו, אלא כדברי חז"ל "הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה" (אבות ד, י). בהתאם להשקפה זו, הגורסת כי לא מעשי האדם הם הגורמים לתוצאות המיוחלות, אלא הסייעתא דשמיא (עזרת שמיים - רצון ה') היא המביאה לתוצאות, מובן כי ההשתדלות שעושה האדם היא רק בבחינת פרעון החוב שחייב אדם לפרוע כתוצאה מגזירת "בועת אפיך תאכל לחם", וממילא אין כל הגיון וטעם להרכות בהשתדלות, ודי לו לאדם כי יעשה מעשה שיש בו כדי לצאת ידי חובה<sup>27</sup>. הא ותו לא.

העתיד, אין העתיד מוכרע, כי מי יודע משפטי ה' וגמולותיו יתברך? אבל, עניין הבטחון הוא שאין מקרה בעולם, וכל הנעשה תחת השמש, הכל בהכרזה מאיתו יתברך".  
26 משום כך, מי שנוטל תרופה אומר "יהי רצון שיהא זה לרפואה", וההולך למוד את גורנו אומר "יהי רצון שתשלח ברכה במעשה ידי" (ברכות ס, א), שהרי גזירת הבורא היא הקובעת שתרופה זו תועיל.

27 ואכן, כך מצינו באופן ברור בדברי הרמח"ל, ב"מסילת ישרים" פרק כא: "אמנם מה שיוכל לשמור את האדם ולהצילו מן המפסידים האלה הוא הבטחון, והוא שישליך יתנו על ה' לגמרי. באשר ידע כי ודאי אי אפשר שיחסר לאדם מה שנקצב לו, וכמו שאמרו חז"ל במאמריהם (ביצה טז) "כל מזונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה" וכן אמרו (יומא לח, ב) "אין אדם נוגע במוכן לחברו אפילו כמלוא נימה" וכבר היה אדם יכול להיות יושב ובטל, והגזירה היתה מתקיימת אם לא שקדם הקנס לכל בני האדם ואמר "בויעת אפיך תאכל לחם" (בראשית ג, יט). אשר על כן, חייב אדם להשתדל איזה השתדלות לצורך פרנסתו, שכן גזר המלך העליון. והרי זה כמס שפורע כל המין האנושי אשר אין להמלט ממנו. לכן אמרו (בספרי) "יכול אפילו יושב ובטל? ת"ל "בכל משלח ידך אשר

כמו כן, נפשו של אדם כזה תהא גם רגועה יותר, והוא לא ילקה בחרדה מפני העתיד גם בעתות קשות, שהרי הכל נקבע ע"י ההשגחה העליונה, "ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזירה". אבל, השתדלות טבעית יש לעשות ומסיכונים יש להשמר. בהתאם לכך מבהיר רבי אברהם בן הרמב"ם את התנהגותם של גדולי המאמינים בשעת סכנה.

אברהם אבינו ירד למצרים מפני הרעב, ואף נשמר פן יראו המצריים את אשתו ויהרגוהו על דבר אשתו (בראשית יב, י). שמואל הנביא ביקש עצה כיצד יוכל להמליך את דוד המלך בלא לסכן את חייו. זאת מכיוון שאין לו לאדם לבטוח בנס כי יתרחש - כל עוד לא קיבל הבטחה מפורשת כי כך יהא.

ברומה לכך, מבהיר רבי אברהם בן הרמב"ם את הלך רוחו של אליהו הנביא שנשמר מפני איזבל - (מלכים-א יט, ג). הכיצד לא בטח בה? אלא שער שלא תבוא התגלות אלוקית ותבטיח זאת - אין הבטחון בה' מאפשר לסמוך על הנס. בפנינו אפוא משנה סדורה ובהירה המותחת קו גבול ברור בין אמונה לבין בטחון ובין מי שרשאי לסמוך על הנס לבין מי שמחוייב לנקוט בכל אמצעי של זהירות וחשש מפני הסכנה.

בהתאם לשיטה סדורה וברורה זו של רבי אברהם בן הרמב"ם ברור מדוע נשמר יעקב מאלמות לבן והערים לברוח מפניו<sup>28</sup> ומוכן לחלוטין מדוע לא סמך יעקב על שום נס ונתירא מעשו אחיו<sup>29</sup>.

תעשה" אך לא שההשתדלות הוא המועיל, אלא שההשתדלות מוכרח. וכיוון שהשתדל הרי יצא ידי חובתו, וכבר יש מקום לברכת שמיים שתשרה עליו ואינו צריך לבלות ימיו בחריצות והשתדלות. הוא מה שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים עה, ז) "כי לא ממוצא וממערב ולא ממזרח הרים כי אלוקים שופט זה ישפיל וזה ירים". ושלמה המלך ע"ה אמר (משלי כג, ד) "אל תיגע להעשיר, מבינתך חדל". אלא הדרך האמיתית הוא דרכם של החסידים הראשונים עושים תורתם עיקר ומלאכתן טפלה וזה וזה נתקיים בידם, כי כיוון שעשה אדם קצת מלאכה, משם והלאה אין לו אלא לבטוח בקוננו, ולא להצטער על שום דבר עולמי. אז תשאר דעתו פנויה וליבו מוכן לחסידות האמיתית ולעבודה התמימה".

28 בתשובה לשאלת לבן את יעקב "למה נחבאת לברוח", השיב יעקב לאמור "כי יראתי, כי אמרת פן תגזול את בנותיך מעמי" (בראשית לא, כז).

29 לעומת זאת ר' באורו של אליהו כי טוב, תחילת פר' וישלח "יכול היה למלאות לבו בטחון גמור בה' ואז היה עשו בעל כרחו מהלך לדרכו. ברם רצה יעקב לכבוש לבניו גם דרך מלחמה עם אויביהם, שכן ידע שדורות בניו לא תמיד יהיו מסוגלים כמוהו לשים מבטחם רק בה' לבדו ובכל לבב ואז יודקו גם למלחמה".